

РОЛЬ ЖІНКИ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Київська Русь з кінця IX до середини XII ст. була однією з наймогутніших держав ранньофеодальної Європи. Вона відіграла велику роль як в історії східнослов'янських народів, так і у світовій історії.

Жінки рідко згадуються в літописних джерелах. Наприклад, в «Повісті временних літ» повідомлень, пов'язаних з представницями прекрасної статі, у п'ять разів менше, ніж «чоловічих». Жінки розглядаються літописцем переважно як предикат чоловіки (втім, як і діти). Саме тому на Русі до заміжжя дівчину часто називали по батькові, але не у вигляді по батькові, а в присвійній формі: Володимирі, а після вступу в шлюб – за чоловіком (чоловікова дружина, тобто належить чоловікові).

Чи не єдиним винятком з правила стала згадка дружини князя Ігоря Новгород-Сіверського в «Слові о полку Ігоревім» – Ярославна. До речі, це дало змогу А. А. Зиміну припустити про пізнє датування «Слова». Вельми красномовно говорить про становище жінки в сім'ї цитата з «мирських притч», наведена Данилом Заточником (XII ст.): «Ні птах у птахів сичь; ні в зверез звір їжак, ні риба в рибах рак; ні худобу в скотех коза; ні холоп в холопех, хто у холопа працює; ні чоловік в мужех, хто дружини слухає».

Деспотичні порядки, що одержали широке поширення в давньоруському суспільстві, не обійшли стороною і родину. Глава сімейства, чоловік, був холопом по відношенню до государя, але государем у власному будинку. Всі домочадці перебували в його повному підпорядкуванні. Перш за все це стосується жіночої половини будинку. На Русі до заміжжя дівчина з родовитої сім'ї не мала права виходити за межі батьківської садиби. Чоловіка їй підшукували батьки, і до весілля вона його зазвичай не бачила. Після весілля її новим «господарем» ставав чоловік, а іноді (у разі його малолітства – таке траплялося часто) і тесть. Виходити за межі нового будинку, не виключаючи відвідування церкви, жінка могла лише з дозволу чоловіка. Тільки під його контролем і з його дозволу вона могла з ким-небудь знайомитися, вести розмови зі сторонніми, причому зміст цих розмов також контролювався. Навіть у себе вдома жінка не мала права тасмно від чоловіка їсти або пити, дарувати комусь подарунки або одержувати їх.

У руських селянських родинах частка жіночої праці завжди була надзвичайно велика. Часто жінці доводилося братися навіть за соху. При цьому особливо широко використовувалася праця невісток, чие становище в сім'ї було особливо важким. До обов'язків чоловіка і батька входило «повчання» домашніх, що полягало в систематичних побоях, яких повинні були зазнавати діти і дружина. Вважалося, що якщо чоловік не б'є дружину, то «будинок свій не будує» і «про свою душу не дбає», і буде «погублений» і «в цьому столітті і в майбутньому». Лише у XVI ст. суспільство спробувало якимось захистити жінку, обмежити свавілля чоловіка. Так, «Домострой» радив бити дружину «не перед людьми, наодинці повчити» і «никако ж не гневатися» при цьому. Рекомендувалося «за всяку провину» «ні по видний не бите, ні під серце кулаком, ні стусаном, ні палицею не бити, ніяким залізним або дерев'яним не бити». Такі «обмеження» доводилося вводити хоча б в рекомендаційному порядку, оскільки в повсякденному житті, мабуть, чоловіки не особливо соромилися у засобах при розмові з дружинами. Недарма тут же пояснювалося, що у тих, хто «з серця або з журби так б'є, багато притчі від того бувають: сліпота і глухота, і руку і ногу вивихнутий і перст, і главоболіє, і зубна хвороба, а у вагітних жінок та дітям пошкоджено буває в утробі». Ось чому давалася порада бити дружину не за кожну, а лише за серйозну провину, і не чим і як попало, а «Сойм сорочка, батою вежлівенько побити, за руки тримаючи».

У той же час слід відзначити, що в домонгольській Русі жінка володіла цілою низкою прав. Вона могла стати спадкоємицею майна батька (до виходу заміж). Найвищі штрафи сплачувались винними в «пошибанії» (згвалтування) та образі жінок «сороміцькими словами». Рабиня, яка жила з паном, як дружина, ставала вільною після смерті пана. Поява подібних правових норм у давньоруському законодавстві свідчила про велику поширеність подібних випадків. Існування у впливових осіб цілих гаремів фіксується не тільки в дохристиянській Русі (зокрема, у Володимира Святославича), але і в пізніший час. Так, за свідченням одного англійця, хтось із наближених царя Олексія Михайловича отруїв свою дружину, оскільки вона висловлювала невдоволення з приводу того, що її чоловік містить у будинку безліч коханок. Разом з тим в деяких випадках жінка, мабуть, і сама могла стати справжнім деспотом у родині. Важко сказати, що вплинуло на погляди автора популярних в Русі «Моління» і «Слова», приписуваних якомусь Данилові, – дитячі враження про відносини між батьком і матір'ю або власний гіркий сімейний досвід, проте в цих творах жінка не виглядає неповноправною. Проте справжню свободу жінка набувала лише після смерті чоловіка. Вдови користувалися великою повагою у суспільстві. Крім того, вони ставали повноправними господинями у домі. Фактично, з моменту смерті

чоловіка до них переходила роль глави сімейства. На дружині лежала вся відповідальність за ведення домашнього господарства, за виховання дітей молодшого віку.

Заборони на викрадення жінки, полігамію, штрафи за образу, насильство над нею свідчать, що в юридичних документах Київської Русі честь і гідність жінки здобули правовий захист. Так, у «Рукописанні князя Володимира Васильковича» (1287) сповіщається, що, заповідаючи братові своєму Мстиславові належні йому землі й міста, князь бажає «...еще и княгине своїй писати грамоту такую же». Перелічивши маєтності, які мають відійти дружині, Володимир Василькович пише, що після його смерті вона може розпоряджатися власним життям, як захоче. Правам жінок присвячені окремі статті «Руської Правди». Так, у 88-й статті відзначається: «якщо хтось уб'є вільну жінку, то підлягає такому ж суду, як і вбивця вільного чоловіка». І. Патрило робить висновок, що чоловік і жінка були рівноправними перед законом. І все ж, твердження про гендерну рівність перед законом у патріархальній державі Київська Русь є перебільшенням. На це вказує і те, що в «Розширеній Правді» про вбивство вільного чоловіка йдеться у перших статтях, про жінку – аж у 88-й; а також уточнення до даної статті: «Але якщо винною була сама вбита, тоді стягнути з убивці пів-вири, тобто 20 гривень». Такого уточнення у статтях, які встановлюють вир за вбивство вільного чоловіка, немає. Однак 88-а стаття «Руської Правди» засвідчує, що чоловік не мав над жінкою «права життя і смерті».

Роль і місце жінки-княжни в Київській Русі покажемо на прикладах Янки Всеволодівни та Євпраксії Мстиславівни. Янка (Анна) Всеволодівна (бл. 1068–1112) – свята православної церкви, давньоруська князівна, дочка великого князя київського Всеволода Ярославича і візантійської принцеси Марії-Анастасії з роду Мономахів, онучка Ярослава Мудрого. У 1074 р. була заручена із сином імператора Візантії Константина Х Дуки, царевичем Константином, в юному віці проголошеним співімператором разом зі своїми братами. Як суперника у боротьбі за трон його насильно пострижено у ченці. Освічена і вихована своїми батьками у ревній християнській вірі, Янка також прийняла постриг. На прохання дочки Всеволод збудував у Києві церкву на честь Андрія Первозванного і при ній жіночий монастир, названий у народі Янчиним. Янка стала в ньому ігуменею. При монастирі існувала перша на Русі дівоча школа (з майстернею по виробництву гаптованих тканин), в якій навчали не лише грамоти та співам, а ще й шитву. Сотні випускниць школи розносили по всій Русі християнське віровчення, майстерність у рукоділлі та вдячну славу про мудру й високоосвічену наставницю Янку. У 1088 р. вона їздила до Константинополя, аби вклонитися християнським святиням та перейняти досвід розбудови освітніх церковних закладів. Повернулася на Русь разом із митрополитом руським Іоанном III. Поховано князівну в Янчиному монастирі (за переказом, збудованому поблизу Десятинної церкви), що довго слугував усипальницею нащадків князя Всеволода.

Дочка київського князя Мстислава Володимировича, онука Володимира Мономаха Євпраксія Мстиславівна (1108–1172) з молодих років вивчала народну медицину, лікувала хворих (звідси ім'я «Добродія»). Автор наукового трактату «Мазі» – першої відомої на Русі медичної праці (примірник зберігається у флорентійській бібліотеці Лоренцо Медічі). В основу трактату покладено дані тогочасних наукових рукописів і власні спостереження. У 1122 р. князівна одружилася з візантійським царевичем Олексієм Комніним і дістала ім'я Зої. Євпраксію Мстиславівну вважають першою жінкою-лікарем Русі.

Отже, становище жінки в Київській Русі залежало, в першу чергу, від станової приналежності: якщо проста жінка повністю перебувала в патріархальних відносинах, то князівни мали змогу отримувати освіту, займатися науковими студіями й активною громадською діяльністю. І все ж, порівняно із Західною Європою, жінка на Русі володіла значно більшими правами, в першу чергу, майновими.